

Jovan Jovanović

IZVJEŠTAJ ATANASIJA VASILJEVIČA VASILJEVA O ZAVRŠETKU HERCEGOVAČKOG USTANKA 1875—1878. GODINE

Atanasije Vasiljevič Vasiljev posljednji je predstavnik Petrogradskog dobrotvornog odbora (koji je u periodu hercegovačkog ustanka intenzivno prikupljao i slao priloge hercegovačkim izbjeglicama) u Crnoj Gori. Kratko vrijeme boravio je u Crnoj Gori: od 4. februara do 1. juna 1878. godine. Za to vrijeme požrtvovano se zalagao za pomoć hercegovačkim izbjeglicama kojih je u to vrijeme bilo oko 70 hiljada. Vasiljevič je obilazio njihove zbjegove po staroj Crnoj Gori, Vasojevićima i pograničnim predjelima između Crne Gore i Hercegovine da bi što bolje upoznao njihove životne uslove. Dijelio je dobrovoljne priloge u novcu, namirnicama i odjeći koje su ruske humanitarne organizacije slale za postradalo hercegovačko stanovništvo. Vasiljevič je otvarao osnovne škole (u Cetinju, Nikšiću, Grahovu, Bijeloj Gori i Risnu) i osnovao internat (u Cetinju) za izbjeglu hercegovačku djecu. On se unekoliko i politički angažovao u korist Hercegovine zbog čega ga je austrijska vlast poprijeko gledala i više puta optuživala,¹⁾ i to ne bez razloga.

Austrijska vlast je prema njemu u Perastu grubo postupila i nije mu čak ni objasnila razloge. Perast je bio jedno od onih mjesta u kojima je dijeljeno žito hercegovačkim izbjeglicama. Ovdje se dijelilo žito za gotovo 40 hiljada izbjeglica s područja stare Crne Gore i Hercegovine.²⁾ Njima je u Perastu i Atanasije Vasiljevič dijelio novčanu pomoć.

Naoružani austrijski žandarmi došli su jednoga dana i naredili mu da odmah obustavi dijeljenje novčane pomoći. Nije mu ništa drugo preostalo nego da se preseli u Grahovo i tamo nastavi humanu akciju. Vasiljevič se uzalud trudio da sazna zbog čega je austrijska vlast ovako grubo prema njemu postupila. Međutim, razlog je sasvim jasan. On se energično suprotstavljao okupaciji Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. I, naravno, austrijska vlast jednom takvom neprijatelju nije željela dopustiti da na njenom području obavlja bilo kakvu misiju.

1) Hamdija Kapidžić. *Hercegovački ustanak 1882*. Sarajevo, 1973, str. 51.

2) U Perastu je dijeljeno žito za 40053, u Kotoru za 14343, a u Budvi za 12312 hercegovačkih izbjeglica (Podaci uzeti iz knjige Atanasija Vasiljeviča Vasiljeva: *Среди народных страданий*. Petrograd. 1905, str. 4.

Atanasije Vasiljevič, i pored toga što je Ruska vlada na Tajnoj konvenciji u januaru 1877. predala Bosnu i Hercegovinu u austrougarsko područje,³⁾ bio je i ostao beskompromisni protivnik takve politike.

Njegovo poznanstvo sa svim glavnijim vođama hercegovačkog ustanka (osim sa Lazarom Sočićom) imalo je, svakako, i politički karakter. Vasiljevič je radio na pripremanju otpora hercegovačkih ustanika i Muslimana austrijskoj vojsci prilikom njenog ulaska u Hercegovinu. »U maju 1878. držali su hercegovački glavari skupštinu na Grahovu i izdali su protest protiv ulaska vojske susedne monarhije u njihovu otadžbinu. Ovaj protest povraćanje Hercegovaca u zavičaj bez Portina pitanja i sav rad na spremanju hercegovačkog otpora protiv austrijske okupacije vodio je Atanasije Vasiljevič, slovenofilski agent u Crnoj Gori. On je nagovarao Hercegovce da se mire sa muslimanima i s njima zajedno da idu protiv Austrije.«⁴⁾

Vasiljevič je o svojim aktivnostima u Crnoj Gori podnio dva izvještaja Petrogradskom dobrotvornom odboru. Prvi 19. februara 1878, a drugi 14. februara 1879. godine. Kasnije (1905) oba referata štampao je u posebnoj knjizi pod naslovom: *Среди народных страданий*.

Visoko je cijenio hercegovački narod. Isticao je njegove vrline: hrabrost, poštenje, bistrinu. U velikoj i tragičnoj istorijskoj drami, kako naziva događaje na Balkanu 1875—1878, Bosna i Hercegovina je prosječno izgubila više no ma koja od zaraćenih zemalja na Balkanu u periodu 1875—1878. godine. Ova zemlja, kako obavještava Vasiljevič, izgubila je najmanje trećinu stanovništva, »manji dio od turskog oružja, a ostali od zime, gladi i bolesti«. A oni koji su ostali u životu, izgubili su cjelokupnu svoju imovinu: kuću, stoku, vinograde, bašte, žito i čitavo pokućstvo. A kao nagradu za bezbroj ljudskih žrtava, za sva moralna stradanja i materijalne gubitke, Hercegovci i Bosanci postali su ponovo robovi — plijen Austro-Ugarske Monarhije, ističe Vasiljevič.

U svom referatu koji je čitao na Svečanoj skupštini Petrogradskog dobrotvornog odbora 14. februara 1879. on je oštro osudio politiku Austrije prema Hercegovini i Bosni, a nije štedio ni politički stav Crnogorske vlade prema Hercegovini, osuđujući knjaza Nikolu za izručenje hercegovačke vojske Austriji. Tom prilikom Vasiljevič je iznio tok predaje ustanika u ruke austrijske vojske, odnosno tragičan kraj hercegovačkog ustanka 1875—1878. godine. Za javnost, a pogotovo za istraživača-istoriografa, mislim, biće zanimljivo, odnosno korisno da se u našoj štampi objavi izvještaj Atanasija Vasiljeviča o ovom činu predaje.

Da bi osujetio otpor hercegovačkih ustanika austrijskoj vojsci, knjaz Nikola je pozvao na Cetinje hercegovačke glavare (među njima i one koji su u unutrašnjosti Hercegovine već pripremali čete za otpor) i tu ih, kaže Vasiljevič, pod raznim izgovorima zadržavao dok nije Austrija okupirala Hercegovinu.

Crnogorski serdar Savo Jovičević je 16. septembra 1878. godine svim hercegovačkim komandirima bataljona poslao sljedeće naređenje:

3) Milorad Ekmečić. *Ustanak u Bosni 1875—1878*. Sarajevo. 1973. str. 270.

4) Vaso Čubrilović. *Bosanski ustanak 1875—1878*. Beograd. 1930 str. 371.

»Gospodine komandire,

Prema vrhovnoj zapovijesti naše uzvišene vlade naredi svakom vojniku bataljona da bude spreman, i da svaki tvoj vojnik i ti pred njima u prvu subotu bude u Bileći; svaki vojnik neka dobro očisti i pripremi svoju pušku i svi pod oružjem i barjacima budite u prvu subotu u Bileći. Obavijestite svakog svog vojnika da onaj koji u određeni dan ne dođe na zakazano mjesto nikada više neće imati pristupa tamo gdje se braća kupe, zbog toga što će u Bileću doći svi hercegovački glavari a s njima i sva hercegovačka vojska pod oružjem i barjacima.

Ostanite mi zdravo!

Grahovo, 16. septembra 1878. godine

Sekretar
Savo Jovičević«

Na osnovu ovoga naređenja hercegovačka vojska u određeni dan došla je u Bileću, gdje ih je čekao serdar Savo Jovičević. Rano sutradan pošli su prema Trebinju. Vojska je bila ubijedena da idu u borbu protiv austrijske vojske. Međutim, to je bila priprema za konačnu kapitulaciju ustaničke vojske.

U nedjelju 17. septembra⁵⁾ iz Bileće krenuli su ovi bataljoni:

Zubačko-kruševački (Zubci, Kruševica, Sutorina). — vojvoda Tripko Vukalović, komandir Tomo Tomašević.

Šumski — vojvoda arhimandrit Melentije Perović, komandir Arsen Miskin.

Zavođanski (Zavođe) — vojvoda Gligor Miličević, komandir Nikola Vujović.

Rudinski — komandir Šćepan Papić, potkomandir Mrdak Luburić.

Gatački (Gacko polje) — vojvoda pop Bogdan Zimonjić, komandir Nikola Grgur.

Dabarski — vojvoda Jovan Džombeta, komandir Pero Muratović.

Nevesinjski prvi — komandir Kiko Stefanović.

Nevesinjski drugi — komandir Boško Guzina, vojvoda pop Petar Radović.

Pola Popovopoljskog bataljona — komandir Lazar Mačuga.

Drugi dio Popovopoljskog bataljona ostao je kod don Ivana Musića.

Kad je vojska došla na Jasen, pridružio joj se vojvoda Petar Vukotić u čijoj su pratnji bili: Blažo Petrović, Nikola Matanović, Milovan Bošković i Vukota Filipović. Pošto se Vukotić pozdravio s vojskom, pošli su prema Goričkom polju koje se nalazi kod Trebinja.

Na Goričkom polju hercegovačku vojsku dočekaao je austrijski general Stevan Jovanović sa svitom i muzikom. Na jednom kraju polja nalazila

5) Računajući po novom kalendaru, 17. septembar 1878. nije bio u nedjelju nego u utorak. A u nedjelju je bio 22. septembar. Prema tome, hercegovački bataljoni krenuli su iz Bileće prema Trebinju 22. septembra 1878. godine. Datum 17. septembar kao dan polaska hercegovačke vojske iz Bileće za Trebinje koji je Atanasije Vasiljević unio u svoju već pomenutu knjigu (str. 68) ili je pogrešno unio ili je riječ o štamparskoj grešci.

se austrijska vojska u punoj ratnoj opremi. Na zapadnoj strani stajala je brdska artiljerija, a na istočnoj gradski topovi. Tada je, u stvari, vojska saznala pravu istinu. I kada su vojnici stali u paradnom stroju, vojvoda Petar Vukotić obratio im se sljedećim riječima:

»Braćo Hercegovci!

Kao što vidite Hercegovina je pripala bečkom ćesaru; vi kao hrabri i vjerni sinovi svoje otadžbine, dužni ste priznati ćesarevu vlast: vi ste ćasno ratovali za svoju slobodu, slava van na hrabrom podvigu! Znajte da knjaz i ćesar žive u ljubavi, kao ćlanovi jedne porodice! Dobro će vam biti. Predajte ostraguše ovdje, a obićno oružje, koje su nosili vaši oćevi i dje-dovi, nosite i vi. Poslušajte me, vojnici! Takvo je naređenje svijetloga knjaza«.

Kada su, kaųe Vasiljević, hrabri vitezovi ćuli da moraju predati oruųje, bili su kao gromom pogodeći, a među vojnicima nastalo je »strašno rop-tanje«.

Iznenadeñ predlogom vojvode Petra Vukotića, komandir Nevesinjskog bataljona Boško Guzina izašao je pred vojsku i rekao:

»Gospodo, za ime Boga istinoga!

Evo ćitave tri godine borili smo se s Turćima i ginuli za svoju ćast i poštenje, a vi nam sada oduzimate oruųje — naše jedino dobro! Poznato je koliko smo muke i nesreće pretrpjeli, koliko smo krvi prolili! Svaki od nas je izgubio: ko brata, ko oca, ko sina; a svi smo ostali bez pokućstva, bez kuća i kućišta; jedino što nam je do sada ostalo nepovrijeđeno — to je ćast i svijetli obraz među braćom. Ne dirajte u njih, gospodo!«.

Serdar Jovićević je na to odgovorio:

»Vi položite oruųje, kao hrabri vojnici, po naređanju svoga vrhovnog vođe, i to za vas neće biti poniųenje, već time ćete dokazati poslušnost ćesaru«.

Poslije britke i mudre rijeći komandira Guzine, vojska se unekoliko umirila uperivši pogled na svoje komandire.

Vojvoda Petar Vukotić predložio je komandiru Zahumsko-kruševaćkog bataljona Tomu Tomaševiću da naredi svome bataljonu da preda oruųje. Na to mu je Tomašević odgovorio:

»Vojvodo, ne dozvoljava mi vojnićka ćast da predam oruųje dok se među vojskom vije Alaj-barjak; od njega treba poćeti«.

Vojvoda Vukotić, u pratnji svoje svite, prišao je Nevesinjskom bataljonu i pozvao alaj-barjaktara Jovicu Zirojevića da preda barjak. Na to je barjaktar Zirojević odgovorio Vukotiću:

»Vojvodo!

Kao što znate, ovaj alaj-barjak dao mi je iz svojih ruku svijetli gospodar na Crnom Kuku, prilikom skupa crnogorske i hercegovaćke vojske, pred polazak u rat. Gospodar mi je tada rekao: 'Junaće, evo ti alaj-barjak; nosi ga ćasno i ne daj ga drugom, dok u tebi živo srce bije!'. — Do danas sam ga ćasno nosio u svim bitkama u Hercegovini; mnogo je moje braće poginulo oko njega; krv se potokom lila radi odbrane visoke ćasti ovoga alaj-barjaka, i, slava Bogu, njegova je ćast oćuvana, iako su mnoge nevesinjske majke sada u crno zavijene. Dakle, je li pravo, je li pošteno, da ga

sada mirno predam u tuđe ruke? O, ne! ne smijem ga predati zbog toga što bi me tada proklele mrtve kosti onih sokolova koji su ginuli pored njega; ako se danas moram s njim rastati, predaću ga samo u ruke Petrovića!«.

Tada je Blažo Petrović, sa suzama u očima, prišao barjaktaru Zirojeviću i od njega primio Alaj-barjak. Poslije predaje Alaj-barjaka, 6750 hercegovačkih boraca, koliko ih je bilo na Goričkom polju, predalo je svoje puške, zvane »ostraguše«.

Komandir drugog Nevesinjskog bataljona Boško Guzina prvi je slovio o kamen svoju ostragušu. Po ugledu na njega, mnogi vojnici postupili su na isti način. To, većinom izlomljeno, oružje austrijski vojnici odvezli su kolima u Trebinje. A pištolje i handžare koje im ovom prilikom austrijska vlast nije oduzela kasnije je pokupila.

Pošto su svi hercegovački bataljoni predali oružje, austrijski general Stevan Jovanović obratio se Hercegovcima ovim riječima:

»Sada sa svojim porodicama možete preći na svoju zemlju, a vlada će vam davati hranu do nove žetve, pomoći će vam da ozidate kuće, daće vam sjeme, volove i sve što vam je potrebno da bi mogli obraditi zemlju i živjeti u miru i blagostanju. Vojvode i kapetani biće postavljeni za međžlise, a komandiri i oficiri za serdare i harambaše, i svaki u svojem mjestu s jednim brojem pandura moraće paziti na red i čuvati granicu od hajdučkih četa. Godišnja plata serdara iznosiće 300 florinti, njihovih pomoćnika 200, oficira 150 a pandura 100 florinti i, osim toga, dobijaće potrebne životne namirnice. Ja se nadam, dakle, da ćete vi blagosiljati ovaj srećni dan za vas. Da ste zdravo! Sada će vam dati hleba, mesa i vina, a kada se odmorite neka svaki ide svojoj porodici«.

Eto, tako, u glavnim crtama glasi izvještaj Atanasija Vasiljevića Vasiljeva o kapitulaciji hercegovačkih ustanika, odnosno o tragičnom kraju hercegovačkog ustanka 1875—1878. godine.

Vasiljević je prilikom podnošenja izvještaja na Svečanoj skupštini Petrogradskog dobrotvornog odbora, održanoj 14. februara 1879. godine, izjavio da general Stevan Jovanović nije ništa ostvario od obećanja koja je dao hercegovačkim ustanicima na Goričkom polju. Takođe je skrenuo pažnju na diskriminatorску politiku Austrije prema Hercegovini koja nastoji da njeno stanovništvo umori glađu i da na pustim predjelima Hercegovine osnuje njemačke kolonije. Atanasije Vasiljević je zahtijevao od prisutnih, odnosno od Petrogradskog dobrotvornog odbora, da se što prije (bez obzira na to što je hercegovački ustanak završen i Hercegovina okupirana) ukaže »nova pomoć bosanskim i hercegovačkim porodicama« uz napomenu da je hercegovačko stanovništvo izloženo takvom pogibeljnom gladovanju da »glođe lipovu koru i stotine ljudi umiru od gladi«. Treba napomenuti da Vasiljević ima u vidu one izbjeglice koji u zimskom periodu 1878/1879. godine, zbog vremenskih nepogoda, nijesu mogli doći u Hercegovinu i na one koji su došli na opustošena ognjišta i vratili se ponovo u izbjeglištvo. S obzirom na to da su za njih sve vrste pomoći bile prestale, nemilosrdno ih je satirala i uništavala avet gladi.

Međutim, Atanasije Vasiljević smatra da se jedino dobrovoljnim prilozima stvari neće bitno izmijeniti. »Nesrećnom narodu neophodna je po-

moć ruske vlade. Samo vladina pomoć može unekoliko umiriti savjest ruskog društva i ruskog naroda», zaključuje Vasiljevič.

Uzged da napomenemo da je Ruska vlada, na molbu crnogorskog knjaza Nikole, na ime pomoći hercegovačkim izbjeglicama u Crnoj Gori redovno slala (do završetka ustanka 1878. godine) novčanu pomoć. U početku je iznosila 30 hiljada rubalja mjesečno. Kasnije, tj. od maja 1876. povećana je na 50 hiljada, a 1878. na 68 hiljada rubalja. Vlada je, takođe, poslala novac i za povratak izbjeglica u svoju domovinu.

Na kraju svog izvještaja Vasiljevič postavlja pitanje: da li je s Austrijom sklopljen kakav ugovor u korist Bosanaca i Hercegovaca i ako jest da se s tim upozna rusko društvo, odnosno ruska javnost; kao i da li Ruska vlada ima pravo nadzora nad tim da li ovaj ugovor izvršava Austrija.⁶⁾

6) Atanasije Vasiljevič Vasiljev, *Среди народных страданий*. Petrograd. 1905.str. 61—72.